

Наталія Кочан

ДОНБАС ПРАВОСЛАВНИЙ: ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СТРУКТУРИ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті досліджуються основні тенденції розвитку інституціалізованого та неінституціалізованого православ'я в Донбасі від часу проголошення незалежності України, його вплив на формування регіональної ідентичності, форми інструменталізації православ'я у політичних та ідеологічних цілях.

Natalia Kochan. Orthodox Donbass: constructionhood and mainstreams of development. The author analyses main tendencies of institutional and non-institutional development of Orthodoxy in Donbass region since Ukrainian independence, its impact on shaping regional identity, political and ideological misuse of religion in the region.

В історичному минулому Донбаський регіон України (Донецька та Луганська області) формував єдиний макро-регіон з порубіжними територіями Російської Федерації (Ростовська обл., Кубанський край). За цивілізаційними критеріями він є відносно молодим регіоном. Його сучасна історія веде відлік від сер. XVI ст., коли на розлогих степових теренах почали будуватися форпости (сторожи, засіки) з метою захисту внутрішніх російських і українських земель від загрози з боку Кримського ханства, васала султанської Туреччини, та степових кочовиків. Представники українського запорозького козацтва дедалі активніше добровільно наймалися на сторожову військову службу до російського уряду, поволі заселяючи землі півночі Донеччини та частини Луганщини. Довколо сезонних сторож та укріплених ліній з плином часу формувалися поселення, що склалися не лише із запорозьких та донських козаків, але й українських та російських селян-втікачів, які шукали прихистку від покріпачення на «нічийних» землях і які, як вільні поселенці, започатковували тут освоєння цілих просторів, рільництво, тваринництво, розвиток промислів.

До посилення міграційних процесів у XVII—XVIII ст. спричинилися як наступальна колонізація Росією земель уздовж її кордонів, так і низка російсько-турецьких війн з метою забезпечення імперії, що входила в період динамічного розвитку, доступу до Чорного моря. У період інтенсивної колонізації прилеглих земель російський уряд, за браком власних людських ресурсів у країні, активно використовував будь-які можливості для залюднення новонабутих південних та південно-східних територій (Новоросія, Нова Сербія/Слов'яносербія, Дике Поле). Здійснюється це шляхом стимулювання переселення до Росії православних слов'янських і неслов'янських народів з територій, що знаходилися під владою Туреччини і Кримського ханства. У такий спосіб з володінь кримського хана на південь Донеччини переселялися запорозькі козаки (1734). У 50—60-х рр. XVIII ст.

на цілинні землі сучасного Слов'яносербського р-ну Луганської обл. переселено сербів, хорватів, чорногорців, болгар, волохів, з яких було сформовано загони для захисту південних рубежів Російської імперії [1, с. 77].

За Кючук-Кайнарджийським миром (1774) Росія отримала землі сьогоднішньої Південної та Південно-Східної України, включно з межиріччям Дніпра і Південного Бугу. Крім того, Росія дістала політичний контроль над Кримським ханством, що дозволило її уряду організувати примусове переселення до безлюдних земель Приазов'я та Кубані християнського населення Кримського півострова — греків, вірмен, волохів, грузинів, болгар. Переселення, яке деякі сучасні історики кваліфікують як одну з перших «депортацій імперії», очолив місцевий грецький митрополит Ігнатій Гозадіні (канонізований УПЦ в юрисдикції Московського патріархату 1997 р.). Операція тривала півтора місяці, з початку серпня до 18 вересня 1778 р., і за цей час з Криму було переселено 31 386 християн, з них 18 391 греків (з центром у Маріуполі), 12 598 вірмен (з центром поблизу Ростова) [2]. Після смерті митрополита Ігнатія (1786 р.) кримські християни були позбавлені свого де-факто автономного церковного статусу та інкорпоровані до складу Катеринославської єпархії Російської православної церкви.

Від 60-х рр. XVIII ст. на півночі Донеччини оселялися амністовані урядом російські розкольники [3, с. 12-15]. Впродовж XIX ст. німецька (пруські, баденські, саксонські колонії) та єврейська колонізації краю відбувалися досить інтенсивно, однак домінуючим етнічним субстратом у регіоні залишалося слов'янство, насамперед православні за віросповіданням українці та росіяни.

Колонізаційно-поселенський характер виникнення Донбаського регіону від початку зумовив його засадничо поліетнічний, багатокультурний та багаторелігійний характер, що лише зміцнів внаслідок інтенсивної трудової міграції за радянської доби, нових міграційних потоків у незалежній Україні. Згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р. з-понад як 130 етнічних меншин України на Донбасі мешкають представники 100 етнічних груп і спільнот. У Донецькій області компактно проживають 84,7 % від загальної кількості греків України (77,5 тис. з 91,5 тис. осіб). Помітною тут є присутність молдован (4,1 тис.). Найбільша, після Криму, частка росіян України зосереджена у

Донецькій (1 844,4 тис. осіб з 8,3 млн українських росіян) та Луганській (991,8 тис. осіб) областях. При тому на Луганщині є найвищою питома вага росіян стосовно загальної кількості населення області (39,0%). В Донецькій області мешкає найбільша частка українських білорусів (44,5 тис. з 275,8 тис. осіб); вона належить до числа областей України з найбільшою концентрацією єврейського населення (8,8 тис. осіб) [4, с. 30, 35].

Релігійна карта сучасного Донбасу не менш строката, ніж етнічна. Від 2004 р. перелік релігійних організацій України відповідно до форми щорічних статистичних звітів Державного комітету у справах релігій складається із 55 позицій, деякі з яких охоплюють кілька релігійних організацій за принципом типологічної спорідненості. З цих 55-ти різновидів релігійних організацій у 2010 р. в Луганській області діяло 45, у Донецькій — 38 одиниць [5].

Саме зі згадуваними вище територіальними здобутками Росії у районі Чорного моря та інтенсивними міграційними процесами наприкінці XVIII ст., що супроводжували ці здобутки, Р. Шпорлюк пов'язує виникнення нової української етнографічної території, яка не мала прецеденту у всій попередній історії українського народу [6, с. 17]. Цю територію вирізняв і вирізняє від решти регіонів України низький рівень етнічної самоідентифікації населення, що історично сформувався як біетнічний, україно-російський (Д.Аріель) [7, с. 12]. У регіоні переважають просторово-територіальні, соціально-статусні, етнокультурні ідентифікації. Пояснення це знаходить і у згадуваному колонізаційно-поселенському характері формування Донбасу; і політиці Російської імперії, що як будь-яка інша імперія прагнула до якомога більшої гомогенізації населення; і подальшому розвитку регіону як індустріального осердя Російської імперії, СРСР, незалежної України (індустріалізація, як відомо, надає перевагу відмінним, від етнічних, цінностям та самоідентифікаціям) [8, с. 161-168, 221-229].

Попри розмаїтій етнокультурний склад населення, етнокультурний україно-російський дуалізм, російська культура і мова посідали в регіоні домінуючі позиції. До сьогодні в Донецькій та Луганській областях рівень володіння населенням російською мовою залишається одним з найвищих в Україні (випереджає лише Крим), становлячи, відповідно, 93,4% та 91,1% і, на відміну від деяких інших

російськомовних південних областей України, на час Всеукраїнського перепису 2001 р. цей рівень не мав тенденції до скорочення [4, с. 30-35].

На формування специфіки Донбаського регіону вирішальний вплив справив не тільки колонізаційно-поселенський характер його виникнення з відповідним етосом «першопрохідців», «вільних людей», «захисників рубежів Вітчизни». Не менш важливим фактором впливу було порубіжне розташування регіону на тодішній границі «зіткнення цивілізацій»: слов'янсько-православної і татаро-турецької ісламської. Етос «захисників Вітчизни» злився тут воедино з етосом оборонців «віри православної», заклавши підвалини ідеології місцевого козацтва (запорозького, кубанського, донського).

Потенціал козацького етосу активно використовується у сьогоднішньому Донбасі у формуванні нових ідентифікаційних маркерів населення регіону різноманітними суспільними групами, в т. ч. православними церквами. Радянський період історії Донбасу з релігійно-церковної перспективи інтерпретується як суцільна руїна (якою він і був для релігії і церкви в СРСР, проте не для соціально-економічного розвитку краю, що був найвищим за всю відносно нетривалу історію). Домінуюче в регіоні православ'я активно звертається до міфологізації дорадянського історичного минулого, актуалізуючи міфи «захисників Вітчизни» та «козаків-оборонців православ'я» і допасовуючи їх до нового контексту, обставин місця і часу. Такі міфи, як будь-які інші міфи, виявляються надзвичайно пластичними в руках православних церков-опонентів — УПЦ та УПЦ-КП, — дозволяючи кожній з них вибудовувати на тій самій основі відмінні етноконфесійні та етнополітичні самоідентифікації, світоглядні й ціннісні орієнтації, пріоритети.

Рівень релігійності та ступінь важливості релігії для жителів Донбасу є одними з найнижчих в Україні. Якщо на Заході України віруючими себе декларують 89 % громадян, то на Сході — 66 % (у Центрі — 67 %). Якщо на Заході України релігія у переліку життєвих цінностей, що складається з 19 позицій, посідає 9 місце, то на Сході (і у Центрі) — 17-те [9, с. 31, 35; 10, с. 197-208].

На Сході України (а також у Центрі) кількісно переважають православні громади. В українських реаліях з їхньою практикою фаворитизування владою на місцях домінуючої церкви це означає, що саме найчисельніша на Донбасі православна церква має можливість реально впливати на суспільно-політичний і соціокультурний контекст регіону.

Православ'я на Донбасі представлене кількісно неспівмірними (Табл.1—3), але церковно, ідеологічно і політично конкуруючими церквами: Українською православною церквою (УПЦ в юрисдикції Московського патріархату) та двома церквами з неврегульованим статусом, що позиціонують себе як «національні», «українські»: Українською православною церквою — Київський патріархат (УПЦ—КП) та Українською автокефальною православною церквою (УАПЦ).

УПЦ представлена у Донецькій області двома єпархіями: Донецькою (утворена 1991 р.) та Горлівською (утворена шляхом виділення із Донецької 1994 р.). В Луганській області — Луганською (виділена 1991 р. з Донецько-Луганської) та Северодонецькою (виділена з Луганської 2007 р.).

УПЦ—КП представлена на Донбасі двома єпархіями: Донецькою та Луганською (виділеними 2000 р. з Донецько-Луганської єпархії, створеної у тому самому 1992 р., коли було організовано УПЦ—КП).

Структури УАПЦ на Донбасі мали би входити до складу Харківсько-Полтавської єпархії, проте триваючі практично від початку створення УАПЦ внутрішні кризові явища та розділення призвели до того, що одна з громад УАПЦ на Донеччині перейшла у підпорядкування Київської єпархії.

Станом на 1.01.2011 р. в Донецькій обл. УПЦ становила 41,1% від загальної кількості релігійних громад (від загальної кількості усіх православних громад — 86,8%), УПЦ—КП — 4,8% (5-е за кількісними показниками місце в області), УАПЦ — 0,25%. У Луганській області УПЦ становила 51,0% від загальної кількості релігійних громад, УПЦ—КП — 3,5%, УАПЦ — 0,78%. УАПЦ представлена 6 громадами на Луганщині (членами яких є близько 350 осіб) та 4 на Донеччині.

Крім того, в обох областях існує низка поодиноких православних громад: Руської православної старообрядниць-

кої церкви Білокриницької згоди (по 1 громаді в Донецькій і Луганській обл.), Російської істинно-православної церкви (2 громади в Луганській обл., 1 в Донецькій обл.), по 1 громаді Руської древлеправославної церкви (Донецька обл.), Церкви Преображення Божої Матері/Богородичної церкви (Донецька обл.), Російської вільної православної церкви (закордонної) у підпорядкуванні Суздальської єпархії РВПЦ Російської Федерації (Луганська обл.), Самостійної православної церкви (Луганська обл.), а також незалежні православні громади (15 в Донецькій обл. і 2 в Луганській), які плекають надії на входження до юрисдикційного підпорядкування Вселенському патріархату. Для Донбасу дані щодо УАПЦ та вищенаведених православних організацій мають ілюстративний характер, оскільки реального впливу на релігійне життя регіону вони не мають.

Формування сучасної релігійної мережі регіону бере свій відлік від 1988 р., від початку лібералізації радянської політики щодо релігії та церкви в СРСР. Від 1988 по 1991 рр. кількість зареєстрованих релігійних організацій у Донецькій області зросла з 171 до 233 (+62), Луганській — з 89 до 131 (+41). Для порівняння, максимальні цифри зростання кількості релігійних організацій за цей період було зафіксовано у Львівській (+1 188), Тернопільській (+537) і Хмельницькій областях (+314). Мінімальні, відповідно, у м. Києві (+20), Херсонській (+27), Миколаївській (+29) і Харківській областях (+33).

На 1988—1990 рр. припадає пік зростання інституційної релігійної мережі в Україні, коли кількість релігійних організацій збільшилась на 41,7% [9, с. 3]. Загалом, за період 1991—2001 рр. релігійна мережа України зросла на 85,3%, за 2001—2011 рр. — на 46,4%. Однак відбувалося це зростання переважно за рахунок Західного макрорегіону, де вже на середину 1990-х рр. релігійна мережа почала виходити на рівень насиченості.

У першій половині 1990-х рр. кількість релігійних громад у Донецькій області зросла з 327 до 553 (+226), Луганській — з 166 до 327 (+161). Для порівняння, максимальні цифри зростання кількості релігійних організацій у цей самий період зафіксовано в АР Крим (+445), м. Києві (+368) та Вінницькій області (+319). Відповідно, найнижчі показники — у Тернопільській обл. (+51), м. Севастополі (+61),

Івано-Франківській (+102), Кіровоградській (+116) та Миколаївській і Херсонській (в кожній по +141) областях [11, с. 40-45]. Динаміка зростання кількості православних громад (з правом юридичної) Донецької області у 1988—1994 рр. засвідчує його поступальний характер: у 1988 р. — 89 громад, 1989 р. — 101, 1990 р. — 133, 1991 р. — 145, 1992 р. — 153, 1993 р. — 160, 1994 р. — 172 громади [12, с. 6-7].

Від початку 2000-х рр. приріст релігійних організацій у Західному регіоні України уповільнюється, а в Північно-Центральному та Південно-Східному регіонах посилюється [13, с. 38]. Хоча, наприклад, в Донецькій області релігійна мережа за останні двадцять років й збільшилась у 7 разів, однак і кількісна перевага у церковних структурах, і вагомість релігії як такої в системі цінностей населення залишаються на боці Заходу і Центру країни.

У другій половині 1990-х рр. розвиток структур УПЦ і УПЦ—КП на Донбасі зберігав свій стабільний поступальний характер (Табл. 1). Екстенсивний розвиток УПЦ (кількість громад зростає з 334 до 618) супроводжувався процесами поглиблення внутрішнього церковного життя. Про це свідчив такий вагомий для православ'я показник, як наявність та зростання кількості монастирів (з 2 до 4) та їхніх насельників (з 21 до 155 осіб), збільшення кількості духовенства (з 451 до 793 осіб). У цей же період розпочинається процес творення мережі недільних шкіл (з 20 до 71), з'являються перші церковні періодичні видання (3), здійснюється спроба (на той час безуспішна) створити духовний навчальний заклад для підготовки кадрів місцевого духовенства.

На позитивну динаміку розвитку структур УПЦ на Донбасі не справила негативного впливу навіть волюнтаристська, деструктивна діяльність єпископа Донецького і Маріупольського Іполіта (Хілька) у 1994—1996 рр., що привела до його усунення з кафедри і виведення за штат. Призначення на його місце архієпископа (нині митрополита) Іларіона (Шукала) збіглося з приходом до вищого керівництва Донецької області В. Януковича (з літа 1996 р. перший заступник голови облдержадміністрації, з листопада 1997 р. — голова). І саме в цей період оформлюється не тільки тісна співпраця між місцевою владою та УПЦ, але й

негласна система надання УПЦ преференцій, зміцнення її упривілейованого становища в регіоні.

В УПЦ—КП у другій половині 1990-х рр. інтенсивно нарощується структурна сітка: кількість громад зростає з 7 до 68, духовенства — з 5 до 58 осіб, недільних шкіл — з 3 до 15, з'являється одне церковне періодичне видання. Водночас, УПЦ—КП, як на той час майже повсюдно в Україні, не мала в регіоні монастирів та, відповідно, монахів (навіть офіційно зареєстровані УПЦ—КП монастирі у тих роках існують переважно де-юре, а не де-факто).

Таблиця 1.

Динаміка розвитку мережі структур УПЦ, УПЦ—КП та УАПЦ у Донбаському регіоні (друга половина 1990-х рр.)

УПЦ

	Станом на 1.01.1995 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1996 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1997 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1998 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1999 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2000 Донецька/ Луганська обл.
Єпархіальні управління	2/1	2/1	2/1	2/1	2/1	2/1
Громади	172/162	189/184	214/199	257/217	301(2)*/24 2	353(3)/26 2
Монастирі	1/1	1/—	1/1	2/2	2/2	2/2
Ченці	10/11	18/—	80/9	102/9	124/17	138/17
Братства	—	1/—	—	—	—	—
Духовні навчальні заклади	—	—	—	—	—	—/1 (30 слухачів)
Духовенство	215/236	262/273	323/272	349/304	436/337	444/349
Недільні школи	15/5	27/5	27/5	44/14	57/14	57/14
Періодичні видання	—/—	2/1	4/1	4/2	2/—	2/1

* Тут і нижче у таблицях у круглих дужках позначено кількість громад, що діяли без набуття офіційної реєстрації.

УПЦ—КП

	Станом на 1.01.1995 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1996 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1997 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1998 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1999 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2000 Донецька/ Луганська обл.
Єпархіальні управління	1/—	1/—	1/—	1/—	1/—	1/—
Громади	7/—	11(1)*/1	22/1	29/1	43/5	52(11)/5
Монастирі	—	—	—	—	—	—
Ченці	—	—	—	—	—	—
Братства	—	—	1/—	1/—	1/—	—
Духовенство	5/—	11/—	18/—	23/—	34/—	57/1
Недільні школи	—	3/—	8/—	10/—	15/—	15/—
Періодичні видання	—	—	—	—	1/—	1/—

УАПЦ

	Станом на 1.01.1995 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1996 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1997 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1998 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.1999 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2000 Донецька/ Луганська обл.
Єпархіальні управління	—	1/—	—	—	—	—
Громади	1/2	1/2	1/2	2/2	4/2	3/2
Монастирі	—	—	—	—	—	—
Ченці	—	—	—	—	—	—
Братства	—	—	—	—	—	—
Духовенство	3/2	2/1	2/1	3/1	3/1	3/1
Недільні школи	1/—	1/—	1/—	—	1/—	1/
Періодичні видання	—	—	—	—	—	—

Співвідношення на Донбасі структур УПЦ, УПЦ—КП та УАПЦ, що склалося наприкінці 1990-х рр., не зазнавало помітних змін упродовж наступних років (див. Таб. 2—3). Хіба що, для УАПЦ кінець 2000-х рр. виявиться критичним щодо перспектив її подальшої присутності в краї через перманентну внутрішню кризу, що дедалі більше маргіналізувала УАПЦ в Україні в цілому.

Таблиця 2.

**Кількість громад УПЦ, УПЦ—КП та УАПЦ
в Донбаському регіоні (2000—2003 рр.)***

Назва релігійної організації	Станом на 1.01.2001 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2002 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2003 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2004 Донецька/ Луганська обл.
УПЦ	393(4)/ 275	417(2)/ 297	455/315	305(2)/ 246
УПЦ-КП	62(11)/10	76/15	80/15	45/5
УАПЦ	3/3	3/3	3/4	4/2

У 2006—2010 рр. мережа православних на Донбасі поволі зростає (Табл. 3). Для УПЦ ці роки позначені завершенням її організаційного структурування (у вигляді 4 єпархіальних управлінь) і продовженням зростання кількості громад (з 805 станом на 1.01.2005 р. до 1 058 на 1.01.2011 р.). Про інтенсифікацію у цих роках внутрішнього життя УПЦ свідчить зростання кількості монастирів з 9 до 12 та чимала кількість їхніх насельників (443 на початок 2011 р.), зростання мережі недільних шкіл (відповідно, з 232 до 401), створення мережі церковних ЗМІ — 14 періодичних видань і активна присутність в електронних медіа не лише єпархіальних структур, але й окремих парафій, мирянських рухів та організацій. У 2008 р. Луганське духовне училище здійснило перший набір слухачів (83 особи), і у 2010/11 навчальному році там здобували освіту 21 слухач стаціонарної форми навчання і 80 заочників. Натомість церковно-співоче училище Луганської єпархії (м. Красний Луч) з моменту заснування (1998 р.) так і не розпочало своєї діяльності, хоча і надалі зберігає офіційну реєстрацію. Те саме стосується й Свято-Андріївського чоловічого монастиря

* Статистичні дані Державного комітету у справах релігій станом на 1.01.2004 р. не вписуються у загальну криву динаміки зростання/зменшення інституційної мережі ані в попередні роки, ані наступні, що, найімовірніше, має своєю причиною похибки в обрахунках.

(заснований у 1997 р.) у складі 3-х ченців у селищі Першованівка Лутугинського р-ну Луганської обл., щодо перспектив розвитку якого місцева влада не приховує своїх сумнівів [14, с. 2].

УПЦ веде інтенсивну діяльність зі спорудження храмів: за період 1992—2010 рр. у Донецькій області збудовано 219 храмів і каплиць, в т.ч. величний Спасо-Преображенський кафедральний собор у Донецьку, у процесі будівництва — ще 68 храмів (на початок 2011 р.). У Луганській області за цей же період збудовано 25 храмів, будується — 18. На території великої кількості індустриальних підприємств Донбасу (незалежно від форм власності), так само як і шахт, а також багатьох вищих навчальних закладів, підрозділів силових і правоохоронних структур, лікарень УПЦ має свої храми, каплички, кімнати для молитви.

На осердя релігійного і суспільного життя не тільки Донбасу й України, але й Східної Європи перетворюється Свято-Успенська Святогірська лавра, створена у цьому статусі 2004 р. на базі Святогірського монастиря (закритий радянською владою 1922 р., відновлений 1992 р.). Сьогодні лавра виступає важливим чинником формування нового — східнослов'янсько-православного — соціокультурного простору регіону. Новим у цьому випадку є тісне пов'язання усталених бієтнічних (українсько-російських) самоідентифікацій місцевого населення з православ'ям, яке принципово обстоює парадигму іманентної єдності східнослов'янського православного простору, «руського миру». Нинішній предстоятель Донецької єпархії митрополит Іларіон (Шукало), як і його попередник, належить до того крила в єпископаті УПЦ, яке послідовно обстоює ідею збереження єдності з Руською православною церквою (і, відповідно, опонує ідеї набуття УПЦ автокефального статусу).

Щомісяця лавру відвідують десятки тисяч паломників з України, Росії, Білорусі. Православне духовенство з порубіжних областей Російської Федерації нерідко бере участь у святкуванні тих чи інших релігійних подій на Луганщині та Донеччині. Вагомим чинником у зміцненні концепту східнослов'янської православної єдності у свідомості населення регіону стали візити патріарха Московського Кирила до Святогірської лаври та Донецька у 2009 та 2011 рр.

Лавра започаткувала традицію проведення на її території всеукраїнських співочих соборів церковних православних хорів. Єпархіальне управління у співробітництві з Донецьким національним університетом, Слов'янським педагогічним інститутом та Святогірським історико-архітектурним заповідником виступає співорганізатором краєзнавчих читань «Святі гори: місце й значення у світовій історико-культурній та духовній спадщині». Лавра веде широку духовно-просвітницьку, соціальну та благодійну діяльність [12, с. 8].

Однак, як і у випадку з Києво-Печерською лаврою, у Слов'янську спостерігається об'єктивний конфлікт майнових інтересів розташованих на спільній території музею та історико-архітектурного заповідника, з одного боку, та монастиря, з другого. На підставі рішення виконкому Донецької облради від 12.02.92 №29/1 «Про передачу культових споруд та майна, яке знаходиться на балансі місцевих рад Донецької області, релігійним громадам» облдержадміністрацією у 2010 р. було поновлено графік повернення колишніх культових споруд, які не використовуються або використовуються не за призначенням. Згідно з графіком передбачається повернення Святогірській лаврі корпусів №№ 6 та 20, де розташовуються музей та дирекція заповідника [12, с. 5-6]. Аналогічні наміри декларувалися місцевою владою й у попередні роки, але на практиці реалізувати їх виявляється непросто. Зокрема, й через те, що невисокий загалом рівень релігійності населення індустріального регіону, разом із глибокими секулярними культурними традиціями, не забезпечує владі однозначної підтримки з боку громадської думки у разі лобювання владою інтересів УПЦ коштом культурно-просвітницької музейної установи.

Так само соціокультурна специфіка регіону не дозволяє місцевим структурам УПЦ не тільки вдаватися до практики запровадження в середній школі релігійної освіти під виглядом викладання предмета християнської етики (що в інших випадках за підтримки влади, як наприклад, в Києві, церква собі дозволяла), але й змушує її ієрархів обстоювати демократичний принцип взаємодії школи і церкви: публічно декларувати, що у загальноосвітній школі має викладатися предмет християнської етики, а не Закон Божий, він має бути факультативним, а викладати його мають не духовні особи, а відповідно підготовлені вчителі [15]. На відміну від Західного регіону, Східний своєю соціокультурною специфікою виявляється убезпеченим від наростання клерикалізації суспільно-політичного життя.

Динаміка розвитку мережі структур УПЦ, УПЦ—КП та УАПЦ у Донбаському регіоні (2004—2011 рр.)

УПЦ

	Станом на 1.01.2005 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2006 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2007 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2008 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2009 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2010 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 1.01.2011 Донецька/ Луганська обл.
Єпархіальні управління	2/1	2/1	2/1	2/2	2/2	2/2	2/2
Громади	478/327	497/340	540/345	579(2)/347	604/359	630/376	663(3)/392
Монастирі	6/3	6/3	6/4	6/5	7/5	7/5	7/5
Ченці	417/25	417/25	417/30	428/46	438/55	442/61	372/71
Братства	—	—	—	—	—	—	—
Духовні навчальні заклади	—/1 (слухачів немає)	—/1 (слухачів немає)	—/2(25 слухачів)	—/2(83 слухачів)	—/2 (12 стаціонар, 34 заочно)	—/2 (18 стаціонар, 83 заочно)	—/2(21 стаціонар, 80 заочно)
Духовенство	586/435	605/448	697/458	621/472	621/484	649/501	552/525
Недільні школи	187/45	228/53	248/58	278/60	301/69	314/76	317/84
Періодичні видання	5/9	5/9	6/8	6/8	6/8	6/8	6/8

УПЦ—КП

	Станом на .01.2005 Донецька/ Луганська обл.	Станом на .01.2006 Донецька/ Луганська обл.	Станом на .01.2007 Донецька/ Луганська обл.	Станом на .01.2008 Донецька/ Луганська обл.	Станом на .01.2009 Донецька/ Луганська обл.	Станом на .01.2010 Донецька/ Луганська обл.	Станом на .01.2011 Донецька/ Луганська обл.
Єпархіальні управління	1/1	1/1	1/1	1/1	1/1	1/1	1/1
Громади	80/17	83/20	85/21	85/21	76/23	76/27	78/27
Монастирі	1/1	1/1	1/1	1/	1/1	1/1	1/1

Продовження таблиці

Ченці	Ченців немає	Ченців немає	Ченців немає	Ченців немає	—/3	—/3	—/2
Братства	1/—	1/—	1/—	1/—	1/—	1/—	1/—
Духовні навчальні заклади	—/1 (слухачів немає)	—/1 (слухачів немає)	—/1 (слухачів немає)	—/1 (слухачів немає)	—/1 (слухачів немає)	—/1 (слухачів немає)	—/1 (слухачів немає)
Духовенство	51/10	51/10	51/12	51/16	36/10	36/14	36/13
Недільні школи	32/2	32/2	32/3	32/3	32/1	32/1	32/1
Періодичні видання	1/—	1/—	1/—	1/—	1/—	1/—	1/—

УАПЦ

	Станом на 01.2005 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 01.2006 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 01.2007 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 01.2008 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 01.2009 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 01.2010 Донецька/ Луганська обл.	Станом на 01.2011 Донецька/ Луганська обл.
Єпархіальні управління	—	—	—	—	—	—	—
Громади	3(1)/6	4/6	4/6	4/6	4/6	4/6	4/6
Монастирі	—	—	—	—	—	—	—
Ченці	—	—	—	—	—	—	—
Братства	—	—	—	—	—	—	—
Духовні навчальні заклади	—	—	—	—	—	—	—
Духовенство	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/2	3/2
Недільні школи	1/2	1/2	1/2	1/2	—/2	1/2	1/2
Періодичні видання	—	—	—	—	—	—	—

УАПЦ—КП на Донбасі у другій половині 2000-х рр. зосереджувала зусилля на збереженні організаційної мережі та підтримці її функціонування. На початок 2005 р. в регіоні діяло 97 громад, а 2011 р. — 105; кількість духовенства за цей період скоротилася, відповідно, з 61 до 49 осіб. З труднощами дається УАПЦ—КП побудова нових храмів: за період 1992—2010 рр. у Донецькій області церквою було

збудовано 1 храм і в процесі побудови — 3; в Луганській області збудовано за весь цей час 1 храм.

У динаміці зростання УПЦ—КП на Донеччині був кризовий період, коли кількість громад її скоротилась із 85 у 2007 р. до 76 громад у 2008 р. внаслідок заборонення у служінні та вилучення зі складу УПЦ—КП архієпископа Донецько-Маріупольського Юрія (Юрчика) (останній поставив питання про усунення глави УПЦ—КП від управління церквою та висловив бажання покинути цю церкву). Разом з архієпископом УПЦ—КП втратила і частину громад, які опинилися у статусі «незалежних», поза будь-якою юрисдикцією. Натомість уже у 2009 р. кількість громад Київського патріархату на Луганщині зростає за рахунок 2 громад Російської істинно-православної церкви, що офіційно перейшли до його складу.

Донецька область є батьківщиною глави УПЦ—КП, і це, очевидно, змушує церковне керівництво приділяти особливу увагу розвитку церкви у цьому краї. УПЦ—КП є присутньою переважно в південно-східних районах Донеччини, де розпочиналася її діяльність і де вона має підтримку місцевої влади [16, с. 73]. Проте за висновками Управління у справах національностей і релігій Донецької облдержадміністрації з усіх зареєстрованих в області громад УПЦ—КП «більш-менш повноцінно діють тільки 30%» [12, с. 10].

У Луганській області діяльність УПЦ—КП залишається «майже непомітною». Згідно з інформацією обласного Управління у справах національностей та релігій (у 2010 р.) «кількість вірних, об'єднаних у 27 громадах цієї церкви, що зареєстрували свої статuti, становить близько 300 осіб. Із наведених спільнот віруючих лише 4 виявляють ознаки організаційної діяльності» [14, с. 2, 8]. Стосовно кількісних показників, які наводить місцеве Управління, є питання, оскільки роком раніше той самий орган констатував кількість віруючих УПЦ—КП в області в межах 1 000 осіб, а кількість реально діючих громад обмежував 21 (тобто недіючих було 6) [14, с. 3].

До структур УПЦ—КП, що не приступили до діяльності після набуття реєстрації, належить Спасо-Преображенське православне братство (зареєстроване у 1995 р.). Натомість медіа УПЦ—КП говорять про організоване при Донецькій єпархії молодіжне Братство святого і праведного Петра Калнишевського [17], про існування якого не відає обласне управління у справах релігій. На території с. Кам'янка

Тельманівського району офіційно зареєстровано 2 громади УПЦ—КП, тоді як реально існує лише одна. Крім того, ані Східноукраїнське духовне училище, ані Свято-Хрестовоздвиженський монастир «не виявляють ознак будь-якої організаційної діяльності» [14, с. 2], хоча при монастирі офіційно числяться 2 монахи. У статистичних зведених даних Державного комітету України у справах національностей і релігій за 2010 р. зазначено, що в Донецькій області зареєстровано 1 монастир УПЦ—КП. Одночасно в інформаційному звіті обласного Управління у справах національностей і релігій повідомляється, що в області зареєстровано 3 монастирі УПЦ—КП і жоден із них не розпочинав своєї діяльності (Успенський Святогірський чоловічий монастир у м. Слов'янську, а також два монастирі, які «постали» шляхом перереєстрації двох парафій на монастирі — Святителя Ігнатія Маріупольського чоловічого монастиря с. Кам'янка Тельманівського р-ну, Св. Троїці жіночого монастиря с. Андріївка Тельманівського р-ну) [12, с. 9].

Схід України є регіоном найменшого поширення УПЦ—КП (8,1% від загальної кількості громад). Проте й на Сході виявляються тенденції, притаманні розвиткові структур УПЦ—КП у країні в цілому: випереджальне зростання впродовж 2000—2010 рр. кількості громад, порівняно з кількістю духовенства, уповільнене зростання темпів розвитку духовної освіти (середня кількість слухачів на 1 навчальний заклад становить 57 студентів проти 212 в УПЦ), не змінюється на краще співвідношення громад і недільних шкіл. Спираючись на кількісні показники, експерти Центру О.Разумкова висновують про динамічний характер розвитку структур УПЦ—КП [9, с. 12]. Однак у цьому разі некоректним буде не брати до уваги «ножиці» між станом справ де-факто і де-юре, не зважати на кількісний склад релігійних громад, який у державній статистиці не відображається.

Експерти Центру О.Разумкова звертають також увагу на зростання впродовж останнього десятиліття кількості періодичних видань УПЦ—КП майже вдвічі, активну присутність церкви у медіапросторі України і не менш активну її співпрацю зі світськими друкованими та електронними ЗМІ [9]. Донецьке обласне управління у справах національностей і релігій констатує активну участь керівництва УПЦ—КП в громадському житті області, заходах, які спільно проводять

керівництво області та обласна громадська Рада керівників релігійних організацій [12, с. 8].

На тлі наявності «паперових» структур УПЦ—КП та уповільненого розвитку тих її структур, що саме й творять осердя функціонування православної церкви (монастирі й монашество, навчальні заклади, недільні школи), активна присутність УПЦ—КП в медіа просторі та організовуваних владою публічних заходах, запрошення до участі в яких виходить з принципу рівновіддаленого/рівнонаближеного ставлення влади до усіх релігійних організацій, спонукає до припущення щодо певного ступеня (міру якого ще належить з'ясувати) віртуальності присутності УПЦ—КП в релігійному просторі Донбасу, який створюється медіаресурсом.

Насамкінець, про якісний вимір внутрішнього життя православних громад Донеччини свідчить аналіз освітнього рівня духовенства (Табл. 4).

Сьогоднішній кадровий склад духовенства УПЦ характеризується стовідсотковим рівнем професійної освіти: у 2009 р. 88,8 % духовенства мали середню духовну освіту, 11,2% — вищу духовну; крім того вищу світську освіту одночасно із духовною мали 10,3% духовних осіб. У той же час освітній рівень духовенства УПЦ—КП характеризувався таким чином: 25% духовних осіб мали середню духовну освіту і 11% — вищу духовну (тобто 64 % не мали професійної освіти), вищу світську освіту мали 25%, а решта тільки середню світську. Здобуття духовенством освіти передбачає у православ'ї не тільки оволодіння певною сумою відповідних знань і навичок, але й духовну формацію майбутніх церковно- і священнослужителів. Без сукупності цих складових неможливо говорити про якість підготовки кадрів і сподіватися на якісне виконання ними своїх функцій. Низькі показники освітнього рівня духовенства УПЦ—КП на Донеччині містять у собі потенційний виклик ефективній присутності цієї церкви в регіоні, що лише частково може бути компенсовано доволі активною благодійницькою діяльністю Київського патріархату у соціальній сфері. Крім того, для УПЦ—КП в регіоні проблемним залишається питання якості її керівного складу. Невдовзі після заборонення у служінні й виключення зі складу УПЦ—КП єпископа Донецького і Маріупольського Юрія (Юрчика) (осінь 2008 р.), у грудні 2010 р. був усунений від управління Луганською єпархією Тихон (Петранюк) «за дії, які є несумісними з єпископським

служінням і підривають авторитет Київського патріархату»; за браком інших кандидатур керівництво єпархією взяв на себе глава УПЦ—КП Філарет (Денисенко) [19, с. 2].

Таблиця 4.

Освітній рівень духовенства УПЦ, УПЦ—КП, УАПЦ в Донецькій області (2009—2010 рр.) [18]

Назва організації	Загальна кількість духовенства. Станом на 1.01.2010р./ 1.01.2011 р.	Світська освіта		Духовна освіта		
		Незакінчена середня. Станом на 1.01.2010 р./ 1.01.2011 р.	Середня. Станом на 1.01.2010 р./ 1.01.2011 р.	Вища. Станом на 1.01.2010 р./ 1.01.2011 р.	Середня. Станом на 1.01.2010 р./ 1.01.2011 р.	Вища. Станом на 1.01.2010 р./ 1.01.2011 р.
УПЦ	649/552	—	582/485	67/67	541/444	108/108
УПЦ-КП	36/36	—	27/27	9/9	9/9	4/4
УАПЦ	3/3	—	3/3	—	2/3	—

Загалом, православна мережа в Донбасі від другої половини 2000-х рр. набула усталеного, сформованого характеру. Якщо темпи приросту релігійних організацій в Україні і надалі скорочуються, становлячи в середньому 2,9%, то для Донбасу цей показник тримається на рівні до 1% [20], що свідчить як про досягнення рівня задоволення потреб населення регіону в релігійних структурах, так і про вичерпаність екстенсивного етапу розвитку релігійних організацій.

Інструменталізована релігія і мобілізація чи то української, чи то російської складової донбаської ідентичності, протистояння двох відмінних моделей політичного православ'я, уособлюваного церквами-опонентами — УПЦ та УПЦ—КП, конкуренція і боротьба створюваних на релігійній основі нових ідентифікаційних маркерів і коригування старих, — все це є невід'ємними складовими формування регіональної ідентичності Донбасу в незалежній Україні.

На рівні регіону напругу у відносинах між причниками УПЦ та УПЦ—КП вдається «гасити» бюрократич-

ними методами. Однак імпульс цієї напруги зусиллями тих суспільних і політичних сил, які стоять на боці кожної з цих церков, незмінно відлунує на національному рівні, закріплюючи негативні гетерестереотипи про Донбас, підміюючи розуміння і сприйняття Донбасу таким, яким він є, імперативами, яким він мав би бути.

Протистояння між УПЦ та УПЦ—КП може набирати форм відкритого конфлікту. Вкрай гострою була суспільна реакція на агресивні, протиправні дії прибічників УПЦ під час першого візиту глави УПЦ—КП до громад Донецької області, зокрема Маріуполя, у 1999 р. Однак вже другий візит глави УПЦ—КП до Донецької єпархії у 2005 р. проходив без явних конфліктів, блокувань і бійок. Широкого розголосу наприкінці 2010 р. набула поширена УПЦ—КП інформація про початок утисків її структур із приходом до влади Президента В.Януковича. Йшлося про спроби перепідпорядкування громад Київського патріархату УПЦ або заволодіння їхніми храмовими спорудами. Однією з таких громад є громада УПЦ—КП с. Кам'янка Тельманівського р-ну Донецької області, що на законних підставах користується сільським храмом з 1996 р., і лише наприкінці 2010 р. виявилися нові претенденти на цю споруду з-поміж віруючих УПЦ [21, с. 5; 22; 23].

Підпорядкування в сучасній Україні сили закону «праву сили» знаходить свій вияв у релігійно-церковному житті в тому, що будь-яке рішення центральної влади (незмінно глибоко заангажованої у церковно-політичних питаннях) стикається не тільки з його неприйняттям частиною соціуму, ігноруванням там, де місцева влада має відмінні церковно-політичні преференції, але й незмінністю політики фаворитизування тих чи інших об'єктів церковно-політичних уподобань влади на регіональному і місцевих рівнях.

Прихід у 2005 р. до влади Президента В.Ющенка, який не приховував фаворитизування УПЦ—КП, не позначився на практиці донбаського політикуму із надання преференцій УПЦ. У підготовленому Інститутом релігійної свободи «Огляді порушень права на свободу совісті і віросповідання та фактів перешкоджання діяльності релігійних організацій в Україні у 2005 р.» було звернено увагу на низку порушень органами влади Донбасу норм українського законодавства щодо релігійних організацій регіону [24].

В огляді наведено факти перешкоджання донецькою міською владою в реалізації громадянами права на мирні зібрання. Зокрема, затверджений міськвиконкомом порядок проведення громадських заходів обмежив право городян на проведення заходів релігійного характеру в центрі міста і закріпив норму щодо необхідності щоразу отримувати дозвіл властей на проведення такого роду акцій (Донецька міська рада заборонила протестантській спільноті «Слово життя» проводити зібрання на центральній площі міста). Незважаючи на протест прокуратури, міськвиконком не скасував свій акт, яким було введено в дію такий порядок проведення громадських заходів у м. Донецьку.

Донецька область згадується у звіті за 2005 р. у зв'язку зі складнощами, з якими стикаються релігійні організації у питанні отримання земельних ділянок під забудову. Тривалий час церковно-політичні погляди депутатів Луганської облради унеможливають виділення УПЦ—КП земельної ділянки під зведення храму в центрі міста. У Донецькій області релігійним організаціям ускладнено процес отримання державної реєстрації. «В Донецькій та інших областях існують приклади того, як посадові особи відділів у справах релігій обласних державних адміністрацій вимагали подання заяви про реєстрацію статуту (положення) релігійної громади лише після попереднього погодження із представниками місцевої влади, органами місцевого самоврядування. Така практика, — висновують представники Інституту релігійної свободи, — є незаконною та містить у собі можливість затягувати процес набуття релігійною організацією статусу юридичної особи або взагалі зробити це неможливим, якщо місцевий чиновник має інші конфесійні вподобання» [24].

У тому ж 2005 р. у Донецькій області зафіксовано намагання посадових осіб перешкоджати проведенню постійних богослужінь окремими релігійними організаціями (шляхом отримання погодження на проведення щотижневих богослужінь та під час укладення договорів оренди приміщення). Такого роду дії були спрямовані переважно на обмеження діяльності протестантських спільнот та нових релігійних рухів. Окремо експерти з питань свободи совісті і віросповідання звернули увагу на образливі публікації у ЗМІ, спрямовані проти окремих релігійних напрямів і організацій. Серед названих були й донбаські «Ровеньковские вести» (Луганська обл.) та «Донецкие новости».

Прикметно, що в огляді порушень права на свободу совісті і віросповідання в Україні у 2005 р. серед фактів, що наводилися, у кожній групі правопорушень містилися приклади з Донбаського регіону. Огляд, підготовлений Інститутом релігійної свободи, не дає повноти уявлення про стан справ із додержанням права на свободу совісті і віросповідання в Україні. Зокрема тому, що приклади із Західного регіону, — де з не меншими порушеннями законодавства посідає упривілейоване становище УГКЦ і де можна не менше, ніж на Сході, знайти регіональних ЗМІ, в яких містяться образливі виступи на адресу інших церков, такі приклади у даному огляді виявилися відсутніми. Проте й без того очевидно, що регіональні церкви-фаворити мають від місцевої влади картбланш на вибіркове дотримання/недотримання чинного законодавства. Інструменталізація релігійного чинника перетворює його навіть у такому арелігійному регіоні, яким залишається Донбас, на вагому складову місцевого політичного дискурсу.

Виклик формуванню загальнонаціонального етнополітичного простору становить не лише закоріненість «права сили» і вибіркового застосування законодавства, але й їхнє суперечливе, різновекторне застосування від центрального рівня до локального. Одна й та сама церковна структура може бути фаворитизованою в одному регіоні України (УПЦ в Донбасі, УГКЦ в Галичині) і дискримінованою в іншому (УПЦ в Галичині, УГКЦ на Сході і Півдні). Така практика зміцнює регіональні ідентичності, однак хвибує на відсутність балансу регіональних інтересів із загальнонаціональними, посилює відцентрові тенденції.

Значення присутності феномену УПЦ—КП на Донбасі не вимірюється його кількісними характеристиками. Як зазначалося вище, опонуючі одна одній УПЦ і УПЦ—КП пропонують населенню Донбасу альтернативні самоідентифікації в релігійній, національно-культурній, етнополітичній площинах. У формуванні нових аспектів самоідентифікацій обидві церкви звертаються до актуалізації двох основних історичних пластів: «козацького» і «радянського».

Козацький міф на Південному Сході України дав поштовх до виникнення і розвитку найрізноманітніших парамілітарних організацій, що надихаються етосом козацтва, згадуваними вище, ідеями «захисту Вітчизни», «православної віри», «слов'янського братства». Сьогоднішні ко-

зацькі формування Донбасу є феноменом не менш суперечливим і строкатим, ніж козацтво історичне, а концепти «захисту Вітчизни», «патріотизму», «захисту віри православної» тощо, як будь-які інші ідеологічні конструкти, мають безліч інтерпретацій серед «козаків», у тому числі взаємовиключних.

Як УПЦ, так і УПЦ—КП, кожна відповідно до своїх можливостей, дедалі активніше співпрацюють з козацькими організаціями Донбасу. УПЦ—КП позиціонує себе на боці всеукраїнської громадської організації Українське реєстрове козацтво, яку було створено у 2002 р. на Донеччині напередодні виборів до Верховної Ради і яка під час виборів підтримала провладний блок «За єдину Україну». УРК націлене на тісну співпрацю з органами державної влади усіх рівнів, проголосивши служіння державі пріоритетом своєї діяльності. За підтримки держави УРК намагається забезпечити за собою провідне становище серед багатьох інших козацьких організацій України, одержавити козацтво шляхом ухвалення відповідного законодавства, беручи за приклад відповідний закон, ухвалений у Російській Федерації. Такі настанови УРК суголосні з пріоритетами в діяльності УПЦ—КП, що позиціонує себе «українською», «національною», «патріотичною» церквою, а на початку свого виникнення бачила себе церквою «державною». До сьогоднішнього основним аргументом УПЦ—КП на користь свого постановня та існування залишається теза, згідно з якою без незалежної національної православної церкви Україна не зможе розвинути у повноцінну національну державу. Православ'я у козацькому дискурсі УПЦ—КП редукується до «українського православ'я», яке має повернутися до «автентичних» коренів, тобто часів, коли Київська митрополія ще не потрапила у підпорядкування Московському патріархату.

У козацькому дискурсі УПЦ без розмежування і внутрішньої напруги співіснують наративи найрізноманітніших козацьких міфів (як українських, так і російських). Козацькі організації, якими опікується УПЦ, підтримують зв'язки з Донськими, Терськими козаками, плекаючи єдність «побратимів-слов'ян, захисників православ'я». Крайня позиція у цьому середовищі представлена монархічним, політично про-російським крилом. Однак існує і таке козацтво, яке ідентифікує себе українцями, наголошує на пов'язаності своєї історії з історією українською, відродженні традицій українського

козацтва (Донецьке обласне об'єднання козаків України ім. І.Сірка), залишаючись при тому російськомовними, рідше — двомовними (українсько-російськими) [25; 26].

Розмежувальною лінією між козацтвом, що позиціонує себе на боці тієї чи іншої православної церкви, виступають етнополітичні орієнтації. Для УПЦ це інклюзивні «загальнослов'янські», орієнтовані на збереження спільного простору з Росією і Білоруссю орієнтації. Для УПЦ–КП — ексклюзивні «українські», спрямовані на творення нової для регіону моноетнокультурної та моноетнополітичної парадигми в межах концепту «національної держави». Єднає обидва напрями консерватизм, архаїчність, спрямованість у минуле, неадекватність викликам сучасності, що дедалі гостріше постають перед стагнувчою країною.

Релігійна складова козацького міфу позначена біполярністю протиставлення «канонічної» та «неканонічної» церков. УПЦ, аби залишатися церквою, а не громадською організацією, виходить з того, що «віра православна» залишається її виключною прерогативою: «Реанімувати життєздатність козацького руху в Україні можливо тільки через відродження у його надрах православної духовності та об'єднання його навколо канонічної Православної Церкви» [27]. Місією козацтва УПЦ бачить «сповідання і захист Православної віри». При тому засуджуються прояви у козацькому середовищі релігійної індиферентності, «етнофілітзму» (етнізації православ'я), язичництва і атеїзму. УПЦ вважає, що козацька «ідеологія може і повинна стати фундаментом і поєднальною основою національної ідеї». При єпархіальних управліннях УПЦ в Донбаському регіоні створено спеціальні управління для роботи із козацтвом, при митрополії в Києві працює Синодальний відділ у справах пастирської опіки козацтва. Навесні 2011 р. сорок козацьких підрозділів з різних областей України об'єдналися у Координаційну раду православних козацьких організацій України, яку очолив голова відповідного синодального відділу УПЦ, без «благословення» якого жодне рішення козацьких атаманів не набиратиме сили. Умовою членства у Координаційній раді є «визнання тільки канонічної Православної церкви» [27].

Діяльність УПЦ з організаційного і юридичного оформлення співпраці церкви і козацьких підрозділів є актуальною не тільки з огляду закорінення міфу «козаки —

захисники православ'я», що забезпечує УПЦ підтримку певних соціальних груп у регіоні. Не менш важливим для УПЦ є завдання відмежування від козацьких організацій проросійської політичної орієнтації, де поширені націоналістично-монархічні погляди.

На загальнонаціональному рівні УПЦ на Архієрейському соборі 21 грудня 2007 р. засудила феномен політичного православ'я у власному середовищі. Кілька днів перед тим (14 грудня) Синод УПЦ прийняв жорсткі постанови стосовно колишнього єпископа Донецького і Маріупольського Іполіта (Хілька), зокрема, й з приводу розпалювання ним монархічних ідей та поглядів, що суперечать вченню православної церкви (переходу гріха царевбивства на весь «руський народ», «відкупительної, хрестоподібної жертви за весь руський народ царя-мученика Миколая II», необхідності канонізації царя Івана Грозного та Г.Распутіна тощо), змусивши позаштатного єпископа публічно зректися поширюваних і підтримуваних ним ідей [28].

Глава УПЦ митрополит Володимир (Сабодан) наголошує на тому, що «східноукраїнський світ [...] сформувався внаслідок творчої взаємодії української та російської культур», на відміну від західноукраїнського. Висновок С.Гантінгтона про цивілізаційний розлам України першоєрарх вважає надто категоричним і доводить, що за сьогоднішніх українських реалій церква покликана «ініціювати народження соціокультурного простору, в якому антагонізм західних і східних елементів культури буде творчо переплавлений у синтетичну єдність на засадах православної традиції» [29].

Однак, існуючий на східноукраїнських землях козацький наратив унаочнює етнополітичний вододіл, що розводить по різні полюси не мешканців Сходу і Заходу країни (за С.Гантінгтоном — це лінія поділу між православ'ям і греко-католицизмом), а православних відмінних етнополітичних орієнтацій, які разом кількісно переважають у Центрі, на Сході та Півдні країни. Якщо одна частина «українських козаків» вбачає в особі Патріарха Московського Кирила уособлення «церкви-колонізатора», то друга — пишається тим, що здійснювала охоронні заходи під час візиту того ж таки Патріарха до Донецької області. Отож, лобістами прийняття закону про козацтво в Україні має бути взятий до уваги той конфліктний потенціал, що його містять у собі як

релігійна складова феномену сучасного «козацтва», так і етнополітична.

«Радянський» наратив залишається невід'ємним елементом регіональної ідентичності, коріння якого сягають сформованого в радянські часи міфу Донбасу — ідеологічного конструкту, що спирається на ідеї пролетарського інтернаціоналізму з притаманною останньому арелігійністю, російську мову як мову «міжнаціонального спілкування». «Радянський» наратив проходить червоною ниткою в діяльності владних структур Донбасу, відтворюючи стереотипи радянської історіографії. Обидві православні церкви регіону незмінно — УПЦ і УПЦ—КП — беруть участь у святкуваннях, пов'язаних з радянською історією краю пам'ятних дат, що їх організовують обласні держадміністрації: Дня Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. (концепт Другої світової війни не має поширення в краї, а отже, немає і переосмислення ролі керівництва СРСР в її розв'язуванні з усіма від того похідними; святкується перемога над ворогом, а не досягнення миру і проведення жалобних заходів у пам'ять за загиблими), Дня визволення Донбасу від «німецько-фашистських загарбників» (переосмислення німецького фашизму як нацизму не відбулося), панахид за загиблими радянськими воїнами в роки Великої Вітчизняної війни та воїнами-афганцями в рамках дискурсу патріотичного, самовідданого служіння Батьківщині (ігноруючи характер політичного режиму і його тотальну зневагу до цінності людського життя). Обидві православні церкви Донбасу беруть участь у відзначенні обласними адміністраціями нових для спільної історичної пам'яті населення краю урочистостях і жалобах: вшануванні пам'яті жертв репресій та Голодомору 1932—1933 рр., святкуванні Дня Незалежності України. Однак інтерпретація ними цих подій залишається відмінною. Голодомор 1932—1933 рр. УПЦ—КП редукує до геноциду українського народу, а УПЦ — закликає «констатувати історичний факт і відходити від політичної складової цього питання», оскільки Голодомор є, насамперед, трагедією народу [30].

З радянського минулого у сучасних практиках УПЦ зберігається два явища — вшанування пам'яті героїв війни (воїнів Радянської армії) з акцентом на їхній жертвовності в ім'я Вітчизни і підвищена увага до патріотичного виховання молоді. Багато в чому обидва ці явища зберігають радянську

стилістику, попри те, що церква намагається надати їм християнського виміру, і теперішня юнь називається не піонерами, а скаутами або козаками. Донецька єпархія під час святкування 9 Травня 2010 р. в рамках акції «Георгієвська стрічечка» придбала 6 км цієї стрічки, що набула популярності на Сході України як символ перемоги; в єпархії було відлито церковний дзвін для увічнення пам'яті загиблих у війні, до складу якого під час відливання було додано гільзи снарядів часів війни; церква брала участь у проведенні пісенного фестивалю «Співзвуччя Перемоги», а дитячий православний журнал «Радість моя» надрукував спецвипуск про героїв війни [12, с. 7, 25].

«Патріотичний» дискурс УПЦ дозволяє багатьом соціальним групам регіону вбачати у православ'ї ідеологію, на яку може опертися патріотичне виховання молоді. У такого роду ідеології синкретично співіснують, з одного боку, літні табори з військовим вишколом молоді, екскурсії до Краснодару, аби надолужити відсутність у шкільній програмі фадеєвського молодогвардійського міфу, відвідини інших місць «бойової слави» тощо, а з іншого, душпастирська опіка молоддю з боку православного духовенства для зміцнення їхніх патріотичних почуттів [31]. Керівництво Донецького військового ліцею не відчуло проблем із заміною у виховній роботі з курсантами радянської ідеології на православну: «Сьогодні ідеологія з'являється знову — нова, православна, яка дуже допомагає воїнам бути духовно сильними» [32]. Релігія як ідеологія є таким самим інструментом індоктринації та маніпуляцій свідомістю, як будь-яка інша ідеологія, однак при тому вона втрачає антропологічний, персоналістичний вимір християнської віри з її наголосом на цінності особи.

Якщо вище йшлося про інституалізоване православ'я Донбасу, то у нашому випадку мовиться про православ'я політичне і православ'я як ідеології. Обидва явища притаманні і УПЦ, і УПЦ—КП, однак у такій своїй якості вони виходять далеко за межі церковних структур. У випадку УПЦ—КП ідеологічна та політична складові мають жорсткий, однозначний і несуперечливий внутрішній вимір; прибічники УПЦ—КП займають політичну нішу разом із націонал-патріотами. У середовищі УПЦ політична та ідеологічна складові залишаються внутрішньо неузгодженими, залежними від багатокультурного і поліетнічного складу

віруючих цієї церкви, соціокультурного контексту того чи іншого регіону. Діяльність радикальних навколоцерковних організацій, що позиціонують себе прихильниками православ'я, входить у конфлікт з офіційною позицією церкви, але від того дестабілізуючий суспільний резонанс такої діяльності не зменшується. В умовах неспроможності українських політичних класів запропонувати українському суспільству консолідуючі спільні інтереси та цінності інструменталізоване православ'я потужніше, ніж інституціалізована православна релігійність, впливає на формування регіональної ідентичності арелігійного населення Донбасу. Регіональні особливості інструменталізованого православ'я зміцнюють відцентрові складові регіональної ідентичності.

1. Багалій Д.І. Заселення Південної України і перші початки її культурного розвитку. — Х., 1920.

2. Див.: Джувага В. Одна з перших депортацій імперії. Як кримськими греками заселили Дике Поле / Режим доступу: www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/17/25350

3. Історія міст і сіл УРСР. Донецька область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970.

4. Див.: Табачник Д., Попов Г., Пилипенко Т. Національні меншини України: етнокультурний вимір. — К.: Етнос, 2007.

5. Для написання статті було використано щорічні статистичні звіти та інші матеріали Державного комітету у справах національностей і релігій за період 1991—2011 рр., інформаційні звіти про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин у Донецькій та Луганській областях, підготовлені обласними підрозділами у справах національностей та релігій, які у своїй переважній більшості залишаються неопублікованими. Всюди за текстом, де відсутні посилання на джерела, інформацію взято з архіву Державного комітету у справах релігій (назва якого в незалежній Україні шість разів змінювалася). Крім того, див. інформаційне видання: Религиозная палитра Донецкой области. Справочник религиозных организаций / Под ред. Шевченко А.И., Козловского И.А. — Донецк, 2008.

6. Шпорлюк Р. Вступ // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К., 1996.

7. Аріель Д. Залучення відокремленого // Критика. — 2006. — № 8.

8. Див.: Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. — К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса, 2008.

9. Згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова у листопаді 2010 р. (Релігія і влада в Україні: Проблеми взаємовідносин. Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку», 8 лютого 2011 р. — К.: Центр Разумкова, 2011.

10. Див. також: Кочан Н. Релігійність в Україні: регіональний вимір / Зб. наук. праць «Політологічні студії». — 2010. — Вип. 1. — Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010.

11. Дані Статистичних звітів Державного комітету у справах релігій. Див. також: Костенко Г.В. Релігійна карта Донецької області: історія і сучасність // Схід. — 1997. — №9—10.

12. «Інформаційний звіт про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин у Донецькій області за 2010 р.», підготовлений Управлінням у справах національностей і релігій Донецької облдержадміністрації.

13. Владиченко Л. Релігійна мережа України: практика статистичного обліку та оприлюднення даних // Міжконфесійні відносини в їх сутності та виявах в Україні. Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30.11—1.12.2010 р. — К.: Державний комітет України у справах національностей і релігій, 2010.

14. «Інформаційний звіт про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин в Луганській області за 2010 р.» підготовлений Управлінням у справах національностей і релігій Луганської облдержадміністрації.

15. Митрополит Донецький и Мариупольский Иларион «Держава и Церковь должны быть рядом» (інтерв'ю взяли В.Терек, Н.Москаленко) /Режим доступу: www.ortodox.donbass.com/int/ilarion/4htm.

16. Луковенко І.Г. Донецчина релігійна: історія і сучасність //Релігійна панорама. — 2010. — № 12.

17. Див.: — Режим доступу: www.cerkva.info/ru/kartaeparhij/63-donetsk.html.

18. Складено на підставі Інформаційних звітів Управління у справах національностей і релігій Донецької облдержадміністрації за 2009 р. (С. 3) та 2010 р. (С.3).

19. Засідання Священного Синоду // Голос православ'я. — 2010. — № 24 (грудень).

20. Підрахунки здійснено на підставі даних, наведених у цит. вище статті Л.Владиченко (С. 36) та Статистичного звіту Комітету у справах національностей та релігій за 2010 р.

21. Див.: На парафії Київського Патріархату на Донеччині розпочалися рейдерські атаки. Заява прес-центру Київської патріархії // Голос православ'я. — 2010. — № 24 (грудень).

22. Голос православ'я. — 2010. — № 22. — Листопад.

23. Голос православ'я. — 2010. — № 23. — Грудень.

24. Васін М. Огляд порушень права на свободу совісті і віросповідання та фактів перешкоджання діяльності релігійних організацій в Україні у 2005 році /Режим доступу: www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=70%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=uk.

25. Див.: Чалый Ю. Козачество и церковь должны идти плечо к плечу / Режим доступу: www.ortodox.donbass.com./int/kazaki/1.htm

26. Гилевский Ю. В Православии наша сила / Режим доступу: www.ortodox.donbass.com./int/ataman/ataman.htm.

27. Доклад епископа Конотопского и Глуховского Иосифа на научно-практической конференции «Церковь и казачество: опыт сотрудничества на благо Отечества» (28 марта 2011 г.) / Режим доступа: www.orthodox.org.ua/uk/node/8889.

28. Див.: Письмо заштатного епископа Ипполита Предстоятелю, епископату, клиру и мирянам Украинской Православной Церкви, 28 ноября 2008 г. / Режим доступа: www.orthodox.org.ua/uk/node/3985.

29. Доповідь митрополита Київського та всієї України Володимира на Архієрейському соборі Руської Православної Церкви (Москва, червень 2008 р.) «Українське Православ'я на рубежі епох. Виклики сучасності, тенденції розвитку» / Режим доступа: www.orthodox.org.ua/uk/node/3165.

30. Митрополит Донецкий и Мариупольский Иларион. Держава и Церковь должны быть рядом /Режим доступа: www.ortodox.donbass.com/int/ilarion/4htm.

31. Див. про військово-патріотичний клуб у м. Моспіно на околиці Донецька / Режим доступа: www.ortodox.donbass.com/int/kaskad/kaskad.htm.

32. Петр Вишнеvский: Патриотизм невозможен без любви (интервью) / Режим доступа: www.ortodox.donbass.com/int/voin/voin.htm.